

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СТУПЕНЕВОГО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

УДК 378

В.О. Радкевич
м. Київ, Україна

ДИДАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВІДБОРУ І СТРУКТУРУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Відбір і структурування змісту професійно-технічної освіти ґрунтується з одного боку на врахуванні результатів аналізу професій, професійних операцій тощо, а з іншого дидактичних підходів, принципів, критеріїв, а також ціннісних, культурологічних, компетентнісних аспектів професійної діяльності в умовах високотехнологічного виробництва й сфери послуг.

Аналіз наукових праць з досліджуваної проблеми свідчить, що у визначенні змісту професійно-технічної освіти довгий час використовувався *знанняво орієнтований підхід*, згідно з яким забезпечувався відбір необхідного обсягу навчального матеріалу для засвоєння учнями під час оволодіння професією. Знанняво орієнтований зміст, з одного боку, сприяв соціалізації учнівської молоді в професійному житті, а, з іншого, не забезпечував необхідні основи для їхнього особистісного розвитку й творчої самореалізації. Тобто, знанняво орієнтований зміст спрямовувався, насамперед, на формування професійно важливих якостей фахівця, його розвиток як члена суспільства. Тому не випадково йому на зміну прийшов *особистісно орієнтований підхід* (І. Лернер, М. Скаткін, В. Ледньов та ін.), згідно з яким забезпечується задоволення освітніх потреб особистості, її розвиток і саморозвиток в соціально-культурному середовищі. Крім того, особистісно орієнтований зміст освіти, як стверджують Є. Шиянов і І. Котова, спрямований на розвиток природних особливостей людини (здоров'я, здатності мислити, відчувати, діяти), соціальних властивостей (бути громадянином, сім'янином, працівником) і властивостей суб'єкта культури (свобода, гуманність, духовність, творчість) [14, с. 181].

Особистісно орієнтований зміст (за А. Хуторським) забезпечує становлення системи особистісних освітніх смислів учнів, яка поєднує: особистісну творчість учнів; самоусвідомлення особистісного досвіду, знань, емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу; діяльність учнів з урахуванням загальнокультурних знань і соціального досвіду [13, с. 81].

В умовах особистісно орієнтованої парадигми основними вимогами до змісту професійно-технічної освіти є: *соціально-культурні*, які передбачають задоволення потреб особистості в багаторівневій якісній професійній освіті, забезпечення розвитку особистості майбутнього фахівця, здатного впливати на соціокультурні процеси; *психолого-педагогічні*, що сприяють розвитку професійної компетентності й соціально-значущих знань, умінь особистості, які сприятимуть їй в удосконаленні на кожному етапі навчання, розвитку мотивації до постійного самовдосконалення; *науково-технічні*, які передбачають забезпечення успішної професійної діяльності, мобільності та адаптації особистості в умовах динамічного техніко-технологічного оновлення галузей економіки.

У формуванні особистісно орієнтованого змісту професійно-технічної освіти важливе значення має обґрунтована В. Ледньовим трикомпонентна модель структури особистості: функціональні механізми психіки, до яких належать механізми сприйняття інформації, мислення, психомоторики, саморегуляції тощо; досвід особистості, що включає знання, уміння, навички, а також її спрямованість, пізнавальні, естетичні, комунікативні якості, досвід виконання загальних і спеціальних видів діяльності, досвід творчої діяльності; узагальнені типологічні властивості особистості, тобто характер, темперамент, здібності тощо [8].

У розвитку мотиваційної сфери особистості учнів професійно-технічних навчальних закладів, мотивів, що визначають їх професійну спрямованість, суттєве значення має включення в навчальну програму відомостей про роль тієї чи іншої професії в соціально-економічному розвитку нашої держави, попит ринку праці на фахівців з цих професій, перспективи професійного вдосконалення, матеріальне забезпечення тощо.

На основі використання методики відбору змісту, обґрунтованою Т. Новіковою [11], ми дійшли висновку, що формування змісту професійної освіти базується на: системному аналізі виробництва в цілому і професійної діяльності зокрема; аналізі змісту професійно-технічної діяльності й характеру зв'язків з кожним компонентом виробництва; поєднанні моделі структури особистості зі структурою професійної діяльності в системі конкретного виробництва; встановленні послідовності дій під час відбору змісту навчального матеріалу.

Варіативність особистісно орієнтованого змісту професійно-технічної освіти забезпечується введенням до програмного матеріалу суб'єктивного досвіду особистості (життєвого, освітнього, професійного), тобто сукупності знань, умінь і якостей особистості. На думку Е. Зеєра, «перетворення суб'єктивного досвіду в особистісно орієнтований навчальний матеріал можливе за умови застосування таких процедур, як: діагностика конкретного виду досвіду; структурування даних досвіду; знаходження технологічних прийомів актуалізації суб'єктивного досвіду учнів» [5, с. 23]. Включення до змісту навчального матеріалу суб'єктивного досвіду особистості надає знанням і вмінням особистісного смислу, а також збагачує життєвий досвід. Особистісна компонента змісту професійно-технічної освіти зумовлює необхідність проектування курсів, практикумів, спрямованих на формування професійно важливих якостей та соціально-професійних умінь і форм поведінки, зокрема: комунікативність, відповідальність, рефлексія, працездатність, здатність до співробітництва, кооперації, професійної самостійності, ініціативності, активності тощо.

Особистісно орієнтована парадигма професійно-технічної освіти зумовлює необхідність відбору і структурування навчального матеріалу на діяльнісно розвивальних засадах. Діяльнісна основа змісту професійно-технічної освіти (А. Хуторський) формувалася на основі врахування: способів діяльності, характерних для виробництва і сфери послуг; способів загальної навчальної діяльності (наприклад, навчитися працювати згідно з інструкціями, довідниками, навчальними посібниками); рефлексивних способів освітньої діяльності (графічних, вербальних, емоційно-образних тощо) [13].

Діяльнісно розвивальний підхід до відбору і структурування змісту професійно-технічної освіти забезпечує визначення учнями способів творчого осмислення технологічних процесів, видів робіт, які виконуються робітниками на виробництві і на цій основі створення виробів власними силами. За цих умов учнівська молодь оволодіває творчим досвідом застосування знань, способами практичної діяльності, досвідом «бути особистістю», тобто досвідом виконання особистісних функцій – рефлексії, саморегуляції, соціальної відповідальності, креативності тощо. На основі такого підходу забезпечується визначення кожним учнем власного стилю навчання, презентації досягнутих результатів, оцінювання та самооцінювання власного творчого потенціалу.

Підвищення соціальної активності, конкурентоспроможності й мобільності майбутніх фахівців ґрунтується на *компетентнісному підході* до відбору і структурування змісту професійно-технічної освіти. Вимоги до професійної компетентності персоналу зумовлюються постійним зростанням конкуренції на ринку товарів і послуг. Відомо, що конкурувати на ринку зможе та продукція, яка є практичною, зручною, надійною в користуванні, екологічно безпечною, а крім того, ще й естетично привабливою. У зв'язку з цим в Україні посилюються вимоги до професійно-технічної освіти, зокрема до її якості, мобільності й адекватного реагування на виклики ХХІ століття, в якому освіченість і інтелект все більше будуть належати до розряду національного багатства країни, а здоров'я, особистісний розвиток, прагнення до творчості, гнучке оволодіння різними видами діяльності, компетентність у розв'язанні нестандартних завдань перетворюватися на важливий чинник її економічного розвитку.

Реалізація компетентнісного підходу уможливорює відбір і структурування змісту професійно-технічної освіти з метою забезпечення відображення суб'єктивних компонентів людської культури. Цей підхід є підґрунтям оволодіння учнями професійно-технічних навчальних закладів компетенціями розв'язувати важливі практичні завдання.

Компетенція (в перекладі з лат. – *competentia*) означає коло питань, про які людина добре поінформована, володіє знаннями і досвідом. Компетентність у певній галузі – це володіння відповідними знаннями і здібностями, що дають змогу обґрунтовано міркувати про цю галузь і ефективно діяти в ній. Водночас, компетенція – це продемонстрована здатність виконувати завдання та обов'язки за стандартом, встановленим для певної роботи або в певному роді занять. Отже, *компетенція* – це здатність використовувати знання, уміння, навички, досвід й здібності у професійному та особистісному розвитку. Крім того, під компетенцією потрібно розуміти соціальний конструктор (домовленість), що відображає потреби сфери зайнятості (тобто, що необхідно робити, щоб одержати роботу). Якщо до ключових компетенцій загальної освіти належать навчальні, дослідницькі й комунікативні компетенції, то до професійних, як зазначає О. Новіков, доцільно відносити такі: аналіз трудового і технологічного процесів; створення професійно-цінної інформації; прогнозування розвитку технологічних, виробничих, кадрових і інших подій; здатність до прийняття відповідальних рішень тощо [10, с. 55].

Набуття *ключових компетенцій*, необхідні для успішного функціонування в суспільстві, оволодіння професійно-технічною освітою і навчання упродовж життя. До них відносимо також і соціальні компетенції, зокрема: здатність до співробітництва, вияв ініціативи, творчий підхід до професійної діяльності, уміння сприймати і передавати інформацію, виявляти терпимість до іншої культури, користування розвинутими засобами зв'язку, поважати працю інших.

У зростанні професіоналізму майбутніх фахівців найважливішими є *професійні компетенції* – сукупність знань, умінь, особистісних якостей і досвіду в сфері професійної діяльності. Вони включають в себе: *знання* технологічних процесів; *уміння* виконувати прийоми виготовлення виробів; *дотримання* технологічних вимог до виготовлення продукції; *дотримання* безпечних прийомів виконання видів робіт; *освоєння* додаткових кваліфікацій з професії; *забезпечення* високого рівня культури праці; *уміння* здійснювати контроль якості продукції, усувати дефекти в процесі виготовлення виробів, несправності в обладнанні та пристроях тощо.

Проектування змісту професійно-технічної освіти майбутніх фахівців майже з усіх професійних профілів ґрунтується на вимогах, що висуває до них виробництво, або сфера послуг: висока кваліфікація, знання суміжних процесів, професійна мобільність, знання питань організації та економіки художнього виробництва; сформованість логічного і критичного мислення, уміння розв'язувати проблемні виробничі ситуації тощо.

Зміст професійно-технічної освіти передбачає відбір такої системи знань, на основі якої соціокультурний світогляд особистості майбутнього фахівця набуває нового якісного рівня і дає змогу швидко змінювати себе, адаптуватися до нових умов і вимог професійної діяльності та передбачає перехід до моделі професійного розвитку фахівця, орієнтованої на формування у робітника умінь аналізувати технологічні ситуації, самостійно приймати рішення і виробляти критерії оцінювання результатів власної діяльності. Така модель забезпечує динамічність професійності на відміну від раз і назавжди набутої кваліфікації. Тобто, ринковий характер розвитку економіки зумовлює необхідність забезпечення підготовки кваліфікованих робітників, які володіють комплексом взаємопов'язаних компетенцій і професійно важливих якостей: самостійність, організованість, комунікативність, саморегуляція, відповідальність, творчість, здатність до самоконтролю, рефлексія, працездатність, соціально-професійна мобільність, толерантність тощо.

В умовах диверсифікації сучасного виробництва, розвитку нових професійних напрямів, підвищення якості виготовленої продукції ці та інші якості, а також інтелектуальна мобільність знань, їх використання в реальній виробничій діяльності є основою культури праці кожного фахівця. Водночас культура праці характеризується наявністю сформованих у фахівців умінь виявляти соціально важливі функції та властивості об'єктів предметного середовища в цілому. Культура праці також ґрунтується на вміннях фахівців самостійно розробляти технологічні ситуації, проектувати цільові властивості об'єкта, використовуючи в своїй діяльності сучасні знання розвитку суспільства, проблем техногенної безпеки, здоров'я людини, загальних досягнень сучасної цивілізації. У реалізації цього аспекту діяльності важливу роль відіграє *культурологічний підхід* до формування змісту професійно-технічної освіти.

Концепція культурологічного підходу, обґрунтована відомими дидактами І. Лернером, В. Краєвським, М. Скаткіним, не тільки збагатила педагогічну теорію, а й дістала широке визнання у педагогічній практиці. Значення культурологічного підходу до відбору і структурування змісту професійно-технічної освіти полягає в його варіативності й розкритті особливостей співіснування різних культурних освітніх систем (полікультурний аспект). Основна ідея полікультурності освіти, як зазначає Н. Крилова, полягає у відображенні в освітній політиці діалогу й національного узгодження культури регіону, прояву демократичних ідей міжнародної й міжнародної контекстності освіти, співвідношенні й взаємовпливі різних культурних освітніх просторів, створенні рівних можливостей для розвитку кожної із культур, задекларованих в освітній політиці різних країн світу [7].

Культурологічна складова змісту професійно-технічної освіти майбутніх фахівців передбачає наповнення освітньо-виховного процесу культурними складовими майбутньої діяльності, що сприятиме їхньому культурному розвитку й саморозвитку, зокрема такими системоутворювальними культурологічними поняттями, як культура, національна культура, художня творчість, норми, цінності, культурна діяльність, культурні традиції тощо [12]. У зв'язку з цим наголосимо на теоретичному значенні наукових праць вітчизняних вчених В. Болгаріної [2], В. Бойчука [1], Н. Заячківської [4], В. Ковальчука [6], С. Нікітчиної [9] та ін.

Реалізація культурологічного підходу до відбору і структурування змісту професійно-технічної освіти ґрунтується на врахуванні принципу культуровідповідності, згідно з яким зміст має бути адекватний сучасній культурі, її особливостям. Оволодівши таким змістом, майбутні фахівці набувають досвіду створення нових культурних форм в умовах виробництва і сфери послуг. Культурологічна складова змісту професійно-технічної освіти майбутніх фахівців спрямована й на розвиток їхніх індивідуальних особливостей і можливостей, професійних інтересів, а також сприяє формуванню свободи вибору й культурного самовизначення на основі прийняття ними культурних і соціально-значущих цінностей [15]. Культурологічний підхід до підготовки майбутніх фахівців є основою їх творчої самореалізації в професійній діяльності, адже творчість має бути присутня в будь-

якій професійній діяльності, а особливо в тій, що передбачає створення не масової, а індивідуальної продукції.

Узагальнення результатів констатувального вивчення показало, що більшість учнів сучасної професійної школи надають перевагу культурним цінностям, а також цінностям творчості й життєдіяльності, зокрема: альтруїзму, емпатії, толерантності, самореалізації, свободі, інтересу, взаєморозумінню, співпраці, підтримці тощо. Не менш важливою складовою професійної культури фахівців є їхня інформаційна культура, формуванню якої останнім часом надається належна увага у всіх професійно-технічних навчальних закладах України. Особливо цінним є створення інформаційно-консультативних бібліотечних центрів, які забезпечують оновлення змісту професійно-технічної освіти на засадах культурологічного підходу.

На формування у майбутніх фахівців національної свідомості, прилучення їх до цінностей художньої культури, традицій народного мистецтва спрямована *етнокультурна* компонента змісту професійно-технічної освіти. Особливе значення її полягає в оволодінні учнями професійно-технічних навчальних закладів системою художніх знань, сюжетів, образів, створених народом і на цій основі реальний творчий розвиток своїх художніх здібностей.

Як свідчать результати наших експериментальних пошуків, етнокультурна складова змісту підготовки майбутніх фахівців найбільш ефективно реалізується в процесі залучення їх до дослідно-пошукової роботи, спрямованої на вивчення творчої діяльності народних майстрів художніх ремесел; збирання виробів народного мистецтва для етнографічних музеїв, замальовування стародавніх форм і орнаментів; відтворення їх у навчальних проектах і виробках декоративно-вжиткового мистецтва.

Професійна підготовка майбутніх фахівців на основі культурологічного підходу передбачає формування потреби в художній творчій діяльності, розвитку естетичних смаків, тобто умінь оцінювати всі явища дійсності з точки зору їх естетичної цінності. Завдяки розвиненій естетичній свідомості учні професійно-технічних навчальних закладів мають можливість емоційно й художньо відображати дійсність через естетичні почуття, переживання, норми, ідеали, у формах своєї поведінки в процесі навчання, професійної діяльності на виробництві, у вільний час. Естетична компонента змісту професійно-технічної освіти майбутніх фахівців впливає на формування культури людських стосунків, почуттів, що реалізується у їхньому творчому ставленні до власної життєдіяльності, вихованні якостей естетичного суб'єкта: здатність адекватно розуміти мистецтво, діставати насолоду від його споглядання, сприймати і переживати в ньому суперечності суспільного й індивідуального буття як проблеми існування й самоствердження в світі [3].

Творча реалізація культурологічного підходу до відбору і структурування змісту професійно-технічної освіти уможливорює формування в майбутніх фахівців потреби в професійному розвитку й неперервному самовдосконаленні з метою повного розкриття власних сил, здібностей, талантів, тобто творчої самореалізації в професійній діяльності. У зв'язку з цим важливо, щоб зміст професійно-технічної освіти формувався як теоретична основа, що забезпечує підвищення якості оволодіння учнівською молоддю майбутньою професією, готовності до виконання конкретних видів професійної діяльності, неперервного професійного вдосконалення.

Література:

1. Бойчук В.М. Зміст і технологія навчання різьбленню деревини учнів професійно-технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В.М. Бойчук. – Вінниця, 2008. – 22 с.
2. Болгаріна В.С. Культурологічний підхід як імператив управління розвитком професійної освіти / Валентина Болгаріна // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання : тези доп. звітн. наук.-практ. конф., 22–23 квітня 2009 р. / за заг. ред. В.О. Радкевич. – Х., 2009. – С. 31–33.
3. Естетичне виховання : довідник / [упоряд. : Володимир Іванович Мазепа, Андрій Віленович Азархін, Вілен Сергійович Горський та ін]. – К. : Політвидав України, 1988. – 212 с.
4. Заячківська Н.М. Формування моральної культури учнів профтехучилищ на народних традиціях : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Заячківська Надія Михайлівна. – К., 1995. – 176 с.
5. Зеер Э.Ф. Личностно ориентированное профессиональное образование / Эвальд Фридрихович Зеер. – Екатеринбург : Урал. гос. проф.-пед. ун-т, 1998. – 126 с.
6. Ковальчук В.І. Формування культури праці учнів ПТНЗ художнього профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / В.І. Ковальчук. – К., 2005. – 23 с.
7. Крылова Н.Б. Культурология образования / Ната Крылова. – М. : Народное образование, 2000. – 272 с.
8. Леднев В.С. Содержание образования : сущность, структура, перспективы / В.С. Леднев. – 2-е изд. перераб. – М. : Высшая шк., 1991. – 224 с.
9. Нікітчина С.О. З історії становлення та розвитку національної системи виховання : [монографія] / Світлана Олександрівна Нікітчина. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 162 с.
10. Новиков А.М. Постиндустриальное образование / Александр Михайлович Новиков. – М. : Эгвес, 2008. – 136 с.
11. Новикова Т.Т. Отбор содержания обучения квалификационных рабочих в образовательных учреждениях / Т.Т. Новикова – М. : Институт развития профессионального образования, 1995. – 59 с.
12. Радкевич В.О. Художня культура у системі формування творчої особистості фахівця / В.О. Радкевич // Kształcenie zawodowe : pedagogika i psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – 2006. – Вип. VIII. – С. 219–229.
13. Хуторской А.В. Современная дидактика: [учеб. для вузов] / А.В. Хуторской ; гл. ред. Е. Строганова. – СПб.: Питер, 2001. – 536 с. – (Учебник нового века).
14. Шиянов Е.Н. Развитие личности в обучении: учеб. пособие для студ. пед. вузов / Евгений Николаевич Шиянов, Изабела Борисовна Котова. – М.: Академия, 2000. – 288, [2] с. – (Высшее образование).
15. Walentina Radkewycz. Kulturologiczne zasady kształcenia zawodowego we współczesnej szkole zawodowej / W. Radkewycz // Monograficzna seria wydawnicza – Biblioteka Pedagogiki Pracy Redaktor naukowy: prof. dr hab. Henryk Bednarczyk Ukazuje się od 1987 r. Łączynie. – St. 234–238.

У статті обґрунтовано традиційні та інноваційні дидактичні підходи до формування змісту професійно-технічної освіти: знаннєво орієнтований, особистісно орієнтований, діяльнісно розвивальний, компетентнісний, культурологічний.

Ключові слова: зміст професійно-технічної освіти, дидактичні підходи; компетенції.

В статье обоснованы традиционные и инновационные дидактические подходы к формированию содержания профессионально-технического образования: знание ориентированный, личностно ориентированный, деятельностно развивающий, компетентностный, культурологический.